

1.01

UDK: 351.746.1:355.415.4(439Porabje=163.6)"1948/1956"

Prejeto 14. 2. 2013

Katalin Munda Hirnök*

Represija nad Slovenci v Porabju v času Rákosijevega režima (1948–1956)

IZVLEČEK

Članek obravnava različne pojave in oblike represije organov komunističnega Rákosijevega režima (zlasti Službe državne varnosti) v obmejnem trikotniku, v Porabju, zlasti po resoluciji Informbiroju, ki je Jugoslavijo razglasila za sovražnika. Posledica tega je bila »vojna histerija«, usmerjena proti Titu, del vojnih priprav je bilo preventivno »čiščenje« obmejnega pasu z Jugoslavijo. Južni Slovani (tudi Slovenci) so postali potencialni sovražniki režima. Ena izmed najučinkovitejših metod za odstranitev za oblast nezaželenih oseb so bile deportacije v zaprta delovna taborišča v pokrajine Hortobágy, Nagykovács in Hajdúság na vzhodu Madžarske, ki so delovala v letih 1950–1953. Prisilno delo v taboriščih, policijski nadzor, fizično in psihično maltretiranje taboriščnikov, nečloveški bivalni pogoji ipd. sodijo med prisilne ukrepe oblasti proti ljudstvu. Pri predstavitvi takratnega dogajanja se avtorica opira na relevantne arhivske dokumente in na pričevanja še živečih taboriščnikov.

Ključne besede: Madžarska, porabski Slovenci, Rákosijev režim, Informbiro, deportacije, delovna taborišča

ABSTRACT

REPRESSION AGAINST SLOVENIANS IN THE RÁBA VALLEY DURING RÁKOSI'S REGIME (1948-1956)

The article focuses on various phenomena and forms of repression carried out by the authorities of the communist Rákosi regime (especially State Security Service) in the triangle of borders in the Rába Valley, especially after the Cominform Resolution, when it was declared that Yugoslavia was an enemy. This resulted in »war hysteria« aimed against Tito, and the war preparations also involved a preventive »cleansing« of the area bordering on Yugoslavia. South Slavs (also Slovenians) became the potential enemies of the regime. One of the most efficient methods for the removal of persons unwanted by the government was deportation to closed work camps in the provinces of Hortobágy, Nagykovács and Hajdúság in the east of Hungary, operating between 1950 and 1953. The coercive measures taken by the authorities against the people include forced labour in

* Dr., znanstvena svetnica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva ul. 26, SI–1000 Ljubljana; e-naslov: katalinhirnok@gmail.com

the camps, police supervision, physical and psychological maltreatment of the internees, inhuman living conditions and so on. The author bases her presentation of the developments at the time on the relevant archive documents and testimonies of the internees who are still alive.

Keywords: Hungary, Rába Valley Slovenians, Rákosi regime, Cominform, deportations, labour camps

Družbenopolitične značilnosti Porabja

Porabski Slovenci so se v obdobju Rákosijevega režima znašli v posebnem položaju tudi zaradi zgodovinskih okoliščin in značilnega načina življenja, ki so ga po eni strani določale skromne razmere kmečkega gospodarstva, na drugi strani pa močna verska pripadnost in navezanost na tradicijo, kar jih je tudi politično opredeljevalo.

Po Stipkovitsu »so Slovence imeli za ljudstvo, ki se ni zanimalo za politiko in je bilo vase zaprto. Dejansko so bili taki zaradi težkih pogojev preživetja, prilagajanja, ki se je v njih oblikovalo skozi stoletja, zaradi sposobnosti prenašanja vsega tega kakor tudi zaradi pomanjkanja svojih političnih organizacij in pomanjkanja lastne inteligence. Kot zatočišče so si izbrali 'nezemeljsko alternativo', kot jim jo je ponujala rimskokatoliška cerkev.«¹

Prebivalci, ki so se pretežno ukvarjali s poljedelstvom, so se zaradi slabe kakovosti zemlje, ki je bila gričevnata in ilovnata, težko preživljali. Po ugotovitvah Kozar-Mukičeve je zaradi revščine območje v začetku 20. stoletja zapustilo veliko ljudi, 604 osebe so se izselile v ZDA, v druge države pa 100.² Tisti, ki so ostali doma, so bili prisiljeni hoditi na sezonsko delo širom Madžarske, v manjšem številu pa tudi v Nemčijo in v Avstrijo.³ Podatki kažejo, da je bilo razmerje med zemljiškimi kategorijami v primerjavi z drugimi deli Madžarske neugodno za poljedelstvo. Na Madžarskem je bilo 57 odstotkov njiv in 14 odstotkov gozdov, v Porabju pa je bilo to razmerje ravno obratno, 47 odstotkov območja pokriva gozd, orne zemlje je 26 odstotkov.⁴ V Porabju je tretjina zemlje pripadala kmetovalcem, ki so imeli manj kot 15 oralov zemlje, večji delež od tega so sestavljali pašniki, travniki, vrtovi in gozdovi.

¹ Katalin Munda Hirnök: Porabski deportiranci v taboriščih na Hortobágyu v letih 1950-1953. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 2010, št. 3/4, str. 43 (dalje Munda Hirnök, Porabski deportiranci), povzeto po Ferenc Stipkovits: Porabski Slovenci : dodatki k zgodovini porabskih Slovencev 1945–1949 = Szlovének a Rábamentén. Adalékok a Rábamenti szlovének történetéhez 1945–1949. Celldömölk 1994 (dalje Stipkovits, Porabski Slovenci), str. 11.

² Marija Kozar-Mukič: Arhivski podatki o izseljevanju porabskih Slovencev po drugi svetovni vojni. V: Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru : zbornik razširjenih razprav mednarodne konference. Radenci, Slovenija, 22.–25. oktober 2002 (Migracije 4). Ljubljana 2003, str. 111.

³ Katalin Munda-Hirnök: Sezonsko. V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, 1997, št. 1, str. 21–24.

⁴ Marija Kozar-Mukič: Slovensko Porabje = Szlovénvidék. Ljubljana-Szombathely 1994, str. 39.

Kljub temu je oblast v času Rákosijevega režima (zlasti v »boju proti kulakom«) Porabje prikazala in obravnavala kot »bogato« območje, ne glede na dejstvo, da je večina prebivalcev Porabja kmetovala le na nekaj oralih zemlje.

V Porabju niti agrarna reforma leta 1945 ni prinesla bistvenih sprememb, kajti zaradi navedenih vzrokov ni bilo česa vzeti in ne deliti.⁵ Zaradi omejenih možnosti poljedelstva so se v Porabju razvijale druge dejavnosti: sadjarstvo, prodaja lesa, žganjekuha, stiskanje bučnega olja, gobarstvo in trgovina z jajci. Sezonsko zaposlovanje se je nadaljevalo tudi po letu 1945 in je pomenilo pomemben vir družinskega dohodka. Kot vir preživetja je treba omeniti tudi tihotapljenje blaga med sosednjimi državami (Avstrija, Jugoslavija), ki je postalo intenzivno zlasti po letu 1945 in je bilo posledica pomanjkanja blaga oziroma pomanjkljive javne oskrbe.⁶ Po ugotovitvah Kozárjeve so se s to dejavnostjo ukvarjali predvsem dvolastniki zemljišč in nezaposleni.⁷ V času Rákosijevega režima so se možnosti tihotapljenja omejile. Tihotapce, ki so jih oblasti prijele, so kaznovali oz. jih je oblast poskušala pridobiti, da bi delali kot obveščevalci. Veliko izmed njih je pristalo na seznamu deportirancev. Za ilustracijo naj naveden primer: »[...] *István H., prebivalec iz Števanovcev je bil zaradi vohunjenja obsojen na 3 leta, zaplenili so mu celotno premoženje in so ga izselili iz vasi [...]*«. ⁸

Na parlamentarnih volitvah po drugi svetovni vojni so prebivalci Porabja svoje glasove oddali tistim strankam, ki so v svoje programe vključevale tudi tradicionalne vrednote, leta 1945 Neodvisni stranki malih kmetov in leta 1947 Demokratski ljudski stranki.⁹ Zaradi tega je komunistična partija po prevzemu oblasti leta 1948 to območje obravnavala kot območje t. i. črne reakcije. Posledica tega je bil prisilni umik dveh duhovnikov (z Gornjega Senika in iz Števanovcev), ki sta opravljala obrede v slovenskem jeziku.¹⁰

Kot zunanjepolitični dogodek je treba omeniti Resolucijo Informbiroja (28. junij, 1948), ki je Jugoslavijo razglasila za sovražnika. Posledica je bila »vojna histerija«, usmerjena proti Titu, del vojnih priprav je bilo preventivno »čiščenje« obmejnega pasu z Jugoslavijo. Južni Slovani (tudi Slovenci), živeči na Madžarskem, so postali potencialni sovražniki režima. Ob jugoslovanski in avstrijski meji so izoblikovali 15

⁵ Na Gornjem Seniku ni bilo delitve zemlje, 22 prosilcev je odstopilo od zahtev, ko so izvedeli, da hočejo razdeliti zemljo nekdanjih Volksbundovcev, ki so še živeli v vasi in s katerimi so bili v sorodu. V vaseh Vashegyalja in v Slovenski vesi ni bilo zemlje, ki bi jo lahko delili. Na koncu so med 61 prosilcev razdelili 117,7 ko (katastrskih oralov) zemlje, gl. Mária Kozár: *Felsőszőlőnök : száz magyar falu könyvesház (Gornji Senik : sto madžarskih vasi serije Knjižna hiša)*. Budapest 2000 (dalje Kozár, *Felsőszőlőnök*), str. 54–55.

⁶ Iz poročila agenta za Porabje je razvidno, da je bilo tihotapljenje zelo razvito in razvejano, prim.: »[...] J. K. se je v letih 1945-1947 ukvarjal s tihotapljenjem, v Jugoslavijo je tihotapil tobak in obleke, od tam pa je prinesel žganje in druge alkoholne pijače.« – *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) (Zgodovinski arhiv Službe državne varnosti) 3. 1. 2. M-22316 »Gondos«*, str. 219.

⁷ Kozár, *Felsőszőlőnök*, str. 54.

⁸ ÁBTL 3. 1. 2. M-22316 »Gondos«, str. 281.

⁹ Več o tem Munda Hirnök, *Porabski deportiranci*, str. 43, povzeto po Stipkovits, *Porabski Slovenci*, str. 24–26; 47–52.

¹⁰ Ágnes Nagyné Sziklai: *A Vendvidék a Rákosi-korszakban (Porabje v času Rákosijevega obdobja)*. V: *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve. 2000-2001*. Budapest, str. 193–196.

kilometrov širok obmejni pas, kjer so se ljudje lahko zadrževali samo z ustrezno izkaznico. Leta 1949 so na zahodni (madžarsko-avstrijsko-jugoslovanski) meji postavili t. i. železno zaveso, ki je ločila Madžarsko od Avstrije in Jugoslavije.¹¹ Leta 1950 so začeli s postavitvijo železne zaveso tudi na južni meji. Obmejno območje so »intenzivno budno« varovali organi državne varnosti in policije, ki so izvajali različne pritiske na prebivalstvo. To se je kazalo v številnih postopkih, ki so bili sproženi proti ljudem zaradi suma »vohunjenja in tihotapljenja ljudi«,¹² izvajali so policijski nadzor nad prebivalstvom in prišlo je do izгона ljudi oz. do deportacij. V takšnih napetih razmerah so prebivalci Porabja že zgolj zaradi etnične pripadnosti postali za oblast »nezanesljivi« oz. »nezaželeni«. Posledično so pristali na seznamu kulakov, seznamu deportirancev, ali pa so bili kaznovani zaradi zaostanka pri obvezni dajatvi poljščin zaradi nestrinjanja z včlanitvijo v kmetijske zadruga ipd.

Kot primer ustrahovanja naj navedem odlomek iz Poročila Agitacijskega in propagandnega oddelka pri Centralnem komiteju Madžarske delavske stranke o delovanju med južnimi Slovani, ki živijo ob meji, datirano 10. februarja 1951, ki navaja, »[...] da se državne oblasti, zlasti policija grobo in sovražno vedejo do južnoslovanskega prebivalstva. Večkrat se zgodi v naseljih ob meji, da odpeljejo prebivalca na policijo, tam ga tepejo, ga 2–3 dni pridržijo, potem ga izpustijo domov[...] Policija je ob treh ponoči odpeljala vdovo s tremi družinskimi člani iz Števanovcev (na vozu nekega kulaka) samo zato, ker so v žitu (obvezna dajatev, op. avtorja) našli nekaj žužkov. V naseljih ob meji se večkrat zgodi, da policist grobo nagovori južnoslovansko prebivalstvo, če ti na ulici govoriš v materinščini.«¹³

Verjetno zaradi strahu pred nepredvidljivimi potezami oblasti se porabski Slovenci (in tudi večina pripadnikov drugih narodnostnih skupnosti, razen Romunov) ob popisu prebivalstva leta 1949 niso upali opredeliti niti za materni jezik, kaj šele za narodnostno pripadnost.¹⁴ Na podlagi primerjave s popisnimi podatki iz leta 1941 lahko ugotovimo, da se je leta 1949 za slovensko narodnost na Madžarskem odločilo 666 oseb, kar je za skoraj 70 % manj kot leta 1941. V Porabju in Železni županiji pa se je le 36 oseb odločilo za slovensko narodno pripadnost, npr. leta 1941 se je tako izreklo 1945 oseb.¹⁵ Omenjeni podatki kažejo, da so se Porabski Slovenci odločili za svojevrsten samoizbris, kar je imelo daljnosežne posledice tudi v narodnostnem izobraževanju.

¹¹ Imre Gráfik: Tromeja. V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, 2001, št. 3, str. 17.

¹² Arhivski podatki kažejo, da so bile kazni za vohunjenje in tihotapljenje ljudi zelo visoki. Prim: A. M. iz Otkovcev (danes Števanovci, op. avtorja) je bila zaradi vohunjenja obsojena na štiri leta zapora, zaradi tihotapljenja ljudi pa na dve leti in pol, gl. ÁBTL 3. 1. 2. M-22316 »Gondos«, str. 177.

¹³ Magyar Országos Levéltár (MOL) 276. F./89. cs./186 öe. Jelentések a jugoszláv határmentén élő délszlávok felé irányuló agitációs munkáról (Državni arhiv Madžarske, fond 276, f. 89, št. 186: Poročila Agitacijskega in propagandnega oddelka pri CK Madžarske delavske stranke o delovanju med južnimi Slovani, ki živijo ob meji), str. 145.

¹⁴ Loránt Tilkovszky: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században (Narodnostna politika na Madžarskem v 20. stoletju). Debrecen 1998, str. 144.

¹⁵ 1990. évi népszámlálás 20: Vas megye adatai (Ljudsko štetje 1990. 20 : podatki za Železno županijo) Budapest 1992, str. 292–297.

Poleg omenjenih pritiskov je treba omeniti še gospodarsko nazadovanje in zatrtje skromnega začetka manjšinskega šolstva. Učitelji slovenskega jezika, ki so končali tečaj za učitelje leta 1946 in 1947 v Pécsu, so zaradi strahu pred deportacijami in zaradi strahu pred zapori (nekaj so jih zaprli) zbežali v Jugoslavijo.¹⁶ Posledice njihovega pobega so čutili družinski člani, ki so ostali doma.¹⁷ S postavitvijo t. i. »železne zavese« pa so se dokončno pretrgali do takrat legalno ali ilegalno, vendar nepretrgano vzdrževani stiki (gospodarski, sorodstveni, prijateljski itd.) s Prekmurjem. Tudi dvolastniki zemljišč so bili prikrajšani, o čemer priča naslednji primer: »[...] *István Treiber, prebivalec iz Andovcev ima zemljišče v Jugoslaviji. To zemljišče je pred osvoboditvijo (1945) obdeloval, po osvoboditvi pa ne, ker ni smel hoditi čez (mejo, op. avtorja)[...]*«. ¹⁸

Deportacije

23. junija 1950 je prišlo do prve in hkrati najobsežnejše »čistke« iz obmejnega pasu, tudi iz Porabja, z odstranitvijo za oblast nezaželenih oseb. Prebivalci so s strahom opazovali, kaj se dogaja. O nenehnem strahu govorijo tako pričevanja ljudi kakor tudi uradni dokumenti, kot npr. Poročilo o razpoloženju prebivalstva Odbora Madžarske delavske Stranke Partije monoštrskega okraja za mesec junij 1950: »[...] *V zvezi z deportiranimi oz. z odstranjenimi, neželenimi elementi iz našega okraja opažamo, da je bilo razpoloženje v prvih dneh zadušljivo, slabo. Posledica reakcionarnega dela je bila, da je delo na njivah občasno obstalo, ker so se ljudje bali, da bodo zdaj oni prišli na vrsto. Kulaki so marsikje spakirali svoje stvari in čakali na transport. [...] kulaki so širili novice, da po njihovi deportaciji pridejo na vrsto tudi srednji in mali kmetje[...]*«. ¹⁹

Prvi deportaciji je sledilo še več podobnih akcij ne le iz obmejnega pasu, temveč tudi iz mest Miskolc, Várpalota, ki sta kot središči težke industrije imeli prednostno vlogo v razvoju planskega gospodarstva, in tudi iz nekaterih drugih mest.

Podatki za Porabje kažejo, da so se deportacije izvedle še: 6. decembra 1950, julija 1951, 29. maja 1952 in 3. januarja 1953.

Za pravni okvir deportacij je služil 2. zakonski člen (150. paragraf) Zakona o obrambi iz leta 1939 (ta je v času 2. sv. vojne omogočil odstranitev tistih oseb, ka-

¹⁶ Munda Hirnök, Porabski deportiranci, str. 43, povzeto po Đuro Frankovics: Ob 60. obletnici poučevanja južnoslovenskih jezikov na Madžarskem. V: Slovenski koledar, Monošter 2007, str. 55–66.

¹⁷ O tem priča konkreten primer iz Ritkarovcev. V. T., brat učitelja slovenskega jezika G. T.-ja se z grenkobo spominja Rákosijevega obdobja, ko so jih predstavniki službe državne varnosti imeli za simpatizerje Tita, ker se je njegov brat udeležil tečaja slovenskega jezika. Še huje je postalo, ko je brat pobegnil v Jugoslavijo. Posledica tega je bila, da so starše odpeljali in jih zaprli (očeta za 3 leta, mater pa za 3 mesece). Gl. Vendel Terplan: Ne morem pozabiti. V: Slovenski koledar, Monošter 2000, str. 109.

¹⁸ ÁBTL 3. 1. 2. M-22316 »Gondos«, str. 257.

¹⁹ Vas Megyei Levéltár (VaML) MDP Szentgotthárdi Járás Bizottsága, 44. fond, 2. fondcsoport, 1949–1953. év, 36. ő. e. szám. Jelentések a fontosabb kül- és belpolitikai események viszhangjáról, a lakosság hangulatáról (Arhiv Železne županije, fond 44, Okrajni odbor Madžarske delavske stranke. Monošter, f. št. 2, 1949–1953. Poročila o odmevih na pomembne zunanje in notranjepolitične dogodke in o razpoloženju prebivalstva).

Boldgyniszter.

Szám : 15/1950. IV.F60.Biz. B.li.

V é g h a t á r o z a t .

Kovács Bertel

név / *gondalokodó* / fogl.

Vaskőgyalja

Lakosnak a 8.130-

1939. II.E.sz. rendelet 1. §-ának 1. / pontja és a 228.010/1948.IV/1.B. E. sz. rendelet 2. §-a alapján kiltátást rendeltem ol azzal, hogy tartozik jelenlegi lakóhelyét olhagyni és *Bertelagy- Kőnyafanyca* / község, város/ kényszertartózkodási helyre távozni.

A kényszertartózkodási helyre kijelölt várost, községet a kiutasított szónély nem hagyhatja ol. E tilalom megszegése azonnali rendőrhatalósági őrizet alá helyozést / internálást/ von maga után.

I n d o k o l á s :

Nevezott oddigi lakóhelyéről való kiutasítása és új lakóhelyének elfoglalása kérdésből szükségessé vált.

E véghatározatot az 1929. évi XXX. t.c. 56. §-a alapján fellebbezésre való tekintet nélkül azonnal végre kell hajtani.

E véghatározat ellen fellebbezésnek helye nincs.

Határozat, 1950. évi június hó 23. nap.

Wondlaurly Alady
Járási kapitányság Vezetője.

Az előtton kihirdotott és kiltátásonat olrendelő véghatározatot átvotton.

Vaskőgyalja, 1950. június hó 23. nap.

Kovács Bertel

terih navzočnost v določenem naselju ali v določenem območju države ogroža javni red, javno varnost ali kakršenkoli drug državni interes), katerega je Notranje ministrstvo z zakonskim členom 8.010/1948/IV/1. ponovno uzakonilo.²⁰

Po doslej zbranih podatkih je bilo iz Porabja deportiranih 68 družin oz. 210 oseb.²¹ Največ družin je bilo deportiranih iz tistih vasi, ki so neposredno mejile na Jugoslavijo (Gornji Senik, Števanovci, Verica).

Razlogov za deportacije je bilo veliko. Eden verjetno najbolj pomembnih je bila nevarnost vojne, zato je bilo treba odstraniti, nevtralizirati potencialnega notranjega sovražnika. Deportiran je lahko bil kdorkoli, dovolj je bilo, da je imel nekdo večjo hišo ali kmetijo ali veliko stanovanje v mestu. Poleg pridobitve imetja ljudi se je oblast hotela znebiti tudi sloja izobražencev, nemalokrat pa je šlo za osebno zamero lokalnih političnih struktur do sovaščanov, kar potrjujejo tudi pričevanja še živečih deportirancev. Enega izmed povodov oz. ciljev deportacij lahko iščemo v nepremišljeni politiki, ki se je pokazala v pretiranem pospeševanju industrije, pri načrtovanju državnih zadrug ter pri preoblikovanju narave, zato pa so potrebovali poceni delovno silo. Med cilje deportacij lahko uvrščamo še izoliranje razrednega sovražnika od družbe, deklariranje in zmanjševanje njihovega vpliva in po vsej verjetnosti tudi prevzgojo.²² Za deportacije iz obmejnega pasu je bilo dovolj, če so bili dvolastniki zemljišč, imeli sorodnike v tujini (stiki z zahodom), sorodnike ali prijatelje na drugi strani meje (to so bili t. i. »titoisti«). Kar nekaj družin iz Porabja je zaradi omenjenega »razloga« pristalo v prisilnem delovnem taborišču. Nekateri so zaradi strahu pred deportacijami izbrali emigracijo v Jugoslavijo. Arhivski podatki kažejo, da so zaradi njihovega pobega posledice čutili družinski člani, ki so ostali doma, veliko med njimi je bilo deportiranih. Taka usoda je doletela tudi družino B. iz Slovenske vasi. Sin, učitelj slovenskega jezika, je zbežal v Jugoslavijo, starša sta bila člana Demokratske zveze južnih Slovanov. Očeta so najprej zaprli, potem pa je bil skupaj z ženo deportiran.²³

²⁰ Munda Hirnök, *Porabski deportiranci*, str. 43, povzeto po Miklós Füzes: *Szibéria-szindróma Magyarországon. (Sindrom Sibirije na Madžarskem)*. V: „Magukkal fogjuk megszírozni a földet.” 2000 június 23–24-én a „Hortobágy – a magyar Szibéria” címmel magtartott konferencia előadásai (Kitaszítottak 1) („Z vami bomo pognojili zemljo.” Zbornik referatov konference „Hortobágy – madžarska Sibirija”, 23.–24. junij 2000. /Izobčeni 1/). Budapest 2001 (dalje Füzes, *Szibéria-szindróma*), str. 9; József Saád: *Hortobágy – egy fejezet a deklasszálás történetében (Hortobágy – poglavje v zgodovini deklariranja)*. V: „Magukkal fogjuk megszírozni a földet.” 2000 június 23–24-én a „Hortobágy – a magyar Szibéria” címmel magtartott konferencia előadásai (Kitaszítottak 1). („Z vami bomo pognojili zemljo.” Zbornik referatov konference „Hortobágy – madžarska Sibirija”, 23.–24. junij 2000. /Izobčeni 1/). Budapest 2001, str. 42.

²¹ Obstojeci (še ne dokončan, kajti analiza arhivskih dokumentov še traja) seznam deportiranih Slovencev po vaseh vključuje podatke, kot so: ime in priimek, datum rojstva in smrti, narodnost, raba jezika doma (v družini), poklic, podatek o znanju madžarskega jezika, šolska izobrazba, ime taborišča, datum deportacije, kraj (začasnega) bivanja po razpustitvi taborišč, datum vrnitve v Porabje ter druge informacije (npr. premoženjsko stanje, podatek o tem, ali je bil rojen v taborišču, ali je tam umrl ipd.). Ta seznam je podkrepjen s terenskimi (globinskimi intervjuji) in tudi z arhivskimi podatki.

²² Kinga Széchenyi: *Megbélyegzettek : a kitelepítések tragédiája (Ožigosani. Tragedija deportacij)*. Pomáz 2008 (dalje Széchenyi, *Megbélyegzettek*), str. 71–75.

²³ VaML Szentgotthárdi jár. Tan. VB XXIII. 301 289/1957 (Arhiv Železne županije, fond Spisi monoštrskega okraja, št. XXIII. 301 289/1957), str. 466.

Deportacije sta izvajali Državna varnostna služba (Államvédelmi Hatóság – ÁVH) in policija brez kakršnega koli vnaprejšnjega opozorila, običajno sredi noči, v tajnosti. Pri tem so sodelovale tudi lokalne politične strukture. Družina je morala v kratkem času (v nekaj urah) pripraviti najbolj nujne potrebščine, odpeljali so celo družino s starejšimi, otroki in bolnimi vred. Družina je izgubila svoje celotno premoženje, njihove hiše, stanovanja in zemlja so bili zaplenjeni.

Pričevanja porabskih deportirancev nazorno ilustrirajo ozračje nočnih akcij. Za ilustracijo naj navedem nekaj poudarkov E. K. z Verice: »[...] *avoši (kratica za predstavnike Državne varnostne službe, op. avtorja) so ob pol enih ponoči zbudili starše. Na drugi strani hiše je bil gasilski dom. Očeta so gnali tja. Še zdaj vidim, ko se je oče vrnil, na sebi je imel obleko, v kateri je spal, in je rekel materi: 'Julija, moramo se spakirati!'. Bil je bled, mama je bila popolnoma zmedena, ničesar ni mogla ukreniti.*«²⁴

Za lokacijo deportiranja teh ljudi so izbrali območje Državne zadruge Hortobágy na vzhodu Madžarske, kjer so postavili 12 taborišč zaprtega tipa, ki so delovala v letih 1950–1953. Na teh lokacijah so izvajali komunistično »preoblikovanje narave« (zemljo so na silo preoblikovali v njive in so poskušali udomaćiti kulturne rastline, kot so bombaž in riž).²⁵ Podatki kažejo, da so bili porabski Slovenci v petih taboriščih (Lászlómajor, Kónya, Elep, Tedej, Tiszaszentimre).

Državne zadruge niso bile pripravljene na namestitev deportiranih družin, zato so se deportiranci znašli v neznosnih okoliščinah. Bivali so v hlevih in v drugih gospodarskih poslopih, v nekaterih primerih tudi zunaj, brez strehe nad glavo.

Npr. v taborišču Kónya tanya so morali deportiranci sami skidati gnoj iz ovčjega hleva, na tla so položili slamo, tisti, ki so imeli kakšno ponjavo ali laneni prt, so to položili na slamo, tisti, ki pa tega niso imeli, so ležali na slami. V teh prostorih je neznosno smrdelo.²⁶ Hiše in bivalne enote v taboriščih so tvorile zaprto območje, kamor so druge osebe lahko vstopile le z dovoljenjem lokalnega policijskega poveljnika ali vodje županijske policijske postaje. Deportiranci brez dovoljenja niso smeli zapustiti zaprtega območja ne bivalnega prostora kakor tudi ne delovnega mesta.

Varovanje deportirancev so opravljale posebne policijske postaje («K» rendőrörs). Policisti so se zelo grobo vedli do deportirancev (večkratno preštevanje ljudi, tudi ponoči, nemalokrat so se tudi fizično znašli nad njimi ipd.). Poleg fizičnega nasilja so deportirance tudi duševno mučili. Ko so prispeli v taborišče, so jim poleg kmetijske-

²⁴ Transkripcija intervjujev iz l. 2011, intervjuvanka št. 11, str. 1.

²⁵ V letih 1950–1953 so na območju Hortobágya ustanovili 12 taborišč (Árkus, Borsós, Borzas-Mihályhalma, Ebes, Elep, Erzsébet-tanya, Kócspuszta, Kónya, Kormópuszta, Lászlómajor, Lenintanya in Tedej). O izoblikovanju in delovanju taborišč gl. Munda Hirnök, Porabski deportiranci, str. 43, povzeto po László Kiss: Zártáborok a Hortobágyon és Nagykunságon 1950-1953 (Zaprta taborišča na Hortobágyu in v Nagykunságu 1950-1953). V: Telepessors (Usoda priseljence). Budapest 2005, str. 29–32 in Zsuzsanna Hantó: Kényszermunkatáborok a levéltári források tükrében (Prisilna delovna taborišča v luči arhivskih virov). V: „Magukkal fogjuk megzsírozni a földet.” 2000. június 23–24-én a „Hortobágy – a magyar Szibéria” címmel magtartott konferencia előadásai (Kitaszítottak 1). („Z vami bomo pognojili zemljo.” Zbornik referatov konference „Hortobágy – madžarska Sibirija”, 23.–24. junij 2000. /Izobčeni 1/). Budapest 2001, str. 20–28.

²⁶ Transkripcija intervjujev iz l. 2010, intervjuvanka št. 3, str. 4.

ga orodja in živali odvzeli tudi osebne dokumente. Taboriščniki se spominjajo, da so policisti že prvi dan izjavili, da bodo ostali do konca življenja v taboriščih, po njihovi smrti pa bodo »z njihovimi trupli pognojili zemljo«. Kasneje so širili govorce, da jih bodo izselili v Sibirijo. Deportiranci so tako živeli v stalni negotovosti.

Delo, ki so jim ga določili, so morali opraviti pod policijskim nadzorom. Kršitelje pravil so kaznovali, nemalokrat so se tudi fizično znašali nad njimi. V glavnem so opravljali poljedelska dela (žetev, žetev bombaža, riža, delo z živino ipd.). Ljudje, ki so delali, so dobivali za plačilo hrano. Ker je bilo med deportiranci veliko otrok, starejših in bolnih oseb, ki niso bili sposobni dela, so morali za njih skrbeti družinski člani oz. skupnost. Hrano so lahko kupovali redko, če so sploh imeli s čim. Hrano, ki so ukradli med delom (poljščine) ali dobili od »svobodnih« ljudi, s katerimi so prišli v stik med delom zunaj taborišča, so na skrivaj pretihotapili v taborišče. Če so jih policisti zalotili, so jim hrano odvzeli in jih nemalokrat tudi kaznovali.

Šolanje otrok je bilo pomanjkljivo ali ga sploh ni bilo. Na začetku so deportiranci sami poskušali urediti in izvajati pouk, saj so bili med njimi tudi učitelji. Na začetku Ministrstvo za izobraževanje v taboriščih še ni ustanovilo šol, kasneje pa je ukazalo Svetu županije Hajdú-Bihar, naj zaposluje »politično razvite« učitelje, ki jih bo financirala država.²⁷ Podatki še živečih taboriščnikov kažejo, da so bile med taborišči razlike v vseh pogledih (bivanjski pogoji, hrana, nadzor ipd.), tudi ko govorimo o šolanju otrok. Tako so bili otroci npr. v taborišču Lászlómajor prikrajšani za šolanje, kot mi je povedala A. N. iz Otkovcev: »[...] *Mi otroci nismo mogli hoditi v šolo, zao-stali smo, kar se tega tiče.*«²⁸

Higienske razmere in gneča so bile neznosne. Bivalni prostori so komaj omogočali možnosti za umivanje. O zdravniški oskrbi ne moremo govoriti. V taborišča je redkokdaj prišel zdravnik, napotitev v bolnišnice pa je bila prej izjema kot pravilo.

Zaprtje taborišč

Po Stalinovi smrti je prišlo do rahlega popuščanja napetosti tako na političnem kot tudi na gospodarskem in družbenem področju. Vlada Imreja Nagya je objavila splošno amnestijo. Eno izmed poglavij splošne amnestije je bilo ureditev položaja deportiranih oseb v zaprtih območjih Hortobágya. To je urejal odlok 1034/1953. (VII. 26) Ministrskega sveta, ki določa ukinitvev policijskega nadzora oziroma odpravo deportacij. Vlada je dala direktivo Notranjemu ministrstvu, naj z 31. oktobrom 1953 odpravi taborišča. Deportiranci iz mest Budapest, [Budimpešta] Miskolc, Komló, Sztálinváros, Várpalota in iz južnega in zahodnega obmejnega pasu se po izpustitvi iz zaprtih taborišč niso smeli vrniti na svoje domove. Z odlokom o zapustitvi »prisilnega bivališča« so jim izročili tudi sklep o tem, da so izgnani iz svojih prvotnih domov in da so prišli na seznam opazovanih.²⁹

²⁷ Széchenyi, Megbélyegzetek, str. 95.

²⁸ Transkripcija intervjujev iz l. 2010, intervjuvanka št. 8, str. 5.

²⁹ Munda Hirnök, Porabski deportiranci, str. 44, povzeto po Füzes, Szibéria-szindróma, str. 12–13.

Majdu-Bihar-megyei rendőrkapitányság.

Szám: 9453/1953.

Határozat

Németh István /1910.V.2. Apátistvánfalva Skerék Mária/ Lászlómajeri lakos és vele egy háztartásban élők Németh Istvánné sz: Gaál Anna 44. éves, felesége. Németh Anna, 9. éves, Németh Jenő 8. éves, gyermekei.

kényszerlakhelyhez kötöttségét megszüntetem.

Értesítem, hogy az összes állampolgárokra kötelező jogszabályok figyelembevételével választhatják meg letelepedési helyüket.

Lászlómajeri 1953. augusztus. 22.

Kiadmány hitelül:

rendőrkapitányság vezetője

79185 — Vörösi Csillag Nyomda, Budapest.

Sklep o ukinitvi prisilnega bivališča družine Németh iz Števanovcev. Sklep je v lasti gospe Anne Németh Doncsecz.

Terenski in arhivski podatki kažejo, da so bili ti ljudje prisiljeni iskati službo in nastanitev v različnih delih Madžarske, ki niso sodili v »prepovedana« območja. Večina porabskih Slovencev je po zaprtju taborišč našla delo in »novi dom« zlasti in kmetijskih zadrugah v Železni županiji blizu Porabja.

Njihova vrnitev je bila mogoča šele leta 1956, ko je Madžarska začela urejati odnose z Jugoslavijo. Posledično je Ministrski svet 8. marca delno odpravil obmejni pas in tehnično oviro na madžarsko-jugoslovanski meji, maja pa je Vojaški svet odredil odstranitev tehnične opreme.

Šele z odlokom Ministrskega sveta 29/1956. (IX. 8.) so deportirancev vrnil premoženjske pravice in pravico do vrnitve na bivše domove; bili so upravičeni do 5000 forintov podpore ter največ 10.000 forintov posojila za novi začetek.³⁰

Iz prošenj za podporo in posojila³¹ kakor tudi iz pričevanj bivših deportirancev lahko ugotovimo, da so se porabski Slovenci začeli vračati na svoje domove proti koncu leta 1956 in v letu 1957. Del deportirancev (zlasti mlajši) se ni nikoli vrnil, kajti drugje so si ustvarili družine. Marsikdo je za stalno zapustil Porabje oz. Madžarsko po izbruhu revolucije oktobra 1956.

³⁰ Munda Hirnök, Porabski deportiranci, str. 44, povzeto po Füzes Szibéria-szindróma, str. 14.

³¹ VaML A Szentgotthárdi Jár. Titk. Ir. Kölcsönügyek a 29/1956. MT. sz. rendelet alapján (Arhiv Železne županije, fond: Sekretariat monoštarskega okraja, f. Spisi o zadevi posojil na podlagi odloka Ministrskega sveta 29/1956).

Posledice deportacij

Po vrnitvi v Porabje so deportirance čakale prazne, uničene in izropane hiše. S pomočjo sorodnikov in sovaščanov so začeli graditi novo življenje, kar ni bilo preprosto. Nemaokrat je prišlo do napetosti med njimi in vaščani, zlasti s predstavniki vaških oblasti, za katere so vedeli, da so sodelovali pri deportacijah. Bili so še dolga leta stigmatizirani, ne le v očeh vaške skupnosti, temveč tudi v širši družbi. Mladi zaradi hortobágyskih predsodkov niso mogli študirati, to potrjujejo tudi pričevanja deportirancev, kot npr. E. K. z Verice: »*Hotela sem na gimnazijo [...] na prijavnico za nadaljnji študij je razredničarka napisala: 'Razredni sovražnik', ne priporočam je za študij na srednji šoli.*«³² Zato se je na pobudo brata izučila za šiviljo.

Rehabilitacija teh ljudi je bila po letu 1957 več deset let pozabljena. Novo poglavje se začne s spremembo politične ureditve na Madžarskem (1989/90), ko je prišlo do odškodnin v smislu dodatka k pokojnini. Nekaterim posameznikom je sicer uspelo dobiti še dodatno odškodnino, treba pa je poudariti, da gre za posamezne odškodninske prošnje nekdanjih deportirancev in da se oblasti ne ukvarjajo z njimi kot s posebno skupino.

Marsikateri še živeči deportiranec še danes ne razume, zakaj je bil deportiran.

Pomemben korak pri obravnavi deportirancev je bilo odkritje spomenika leta 2010 (ob 60. obletnici deportacij) v spomin deportirancem med letoma 1950 in

Spomenik deportirancem v Budimpešti iz let 1950–1953. Foto: Katalin Munda Hirnök

³² Transkripcija intervjujev iz l. 2011, intervjuvanka št. 11, str. 7.

1953 v Budimpešti. Dogodka so se udeležili tudi predstavniki madžarske vlade, ki so izpostavili, da gre pri tem dejanju za poravnavo večletnega dolga države do deportirancev.³³

Pri obravnavanju oz. zaščiti interesov deportirancev v prisilna delovna taborišča ima pomembno vlogo Društvo deportirancev v prisilna delovna taborišča na Hortobágy/Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete (ustanovljeno leta 2000) s sedežem v Budimpešti. Društvo pospešeno organizira, zbira, dokumentira in objavlja podatke o deportirancih. Ima 915 članov, med njimi so tudi porabski Slovenci. Še živeči deportiranci si prizadevajo, da bi se zgodovinska dejstva končno vključila v učno snov javnega šolstva.

Katalin Munda Hirnök

REPRESSION AGAINST SLOVENIANS IN THE RÁBA VALLEY DURING RÁKOSI'S
REGIME (1948-1956)

S u m m a r y

During Rákosi's regime, the basin of the river Rába – the Rába Valley – was an especially sensitive region due to its geopolitical position (the border triangle between Austria and Yugoslavia), while the Slovenians living there were an especially vulnerable social group. Due to Yugoslavia's exclusion from Cominform and the "war hysteria" aimed against Tito, the territory near the border was often the focus of the terror carried out by the Hungarian authorities. This was also evident from the numerous procedures initiated against people due to suspicions of "spying" and "people smuggling". Police surveillance of the population was in place and many people were exiled. South Slavs living in Hungary became the potential enemies of the regime. In order to remove these people from the area near the border, twelve closed work camps, operating from 1950 to 1953, were established in the provinces of Hortobágy, Nagykovács and Hajdúság in the east of Hungary. The first large-scale deportations, "cleansings" of the border area, including the Rába Valley, took place on 23 June 1950, and two more followed on 6 December 1951 and 29 May 1952. According to the information gathered to date, 68 families or 210 people were deported from the Rába Valley. Most families were exiled from the villages lying directly on the border with Yugoslavia (Gornji Senik, Števanovci, Verica). The deportations were usually carried out in the middle of the night by the State Security Service (Államvédelmi Hatóság – ÁVH) and the police. The families were only given a short time to pack their most basic necessities. Then they were taken to the nearest railway station, stuffed in cattle wagons, and transported away. The entire property of these families – their houses, apartments and land – was confiscated. In the camps they resided in outbuildings in inhuman conditions. Under police surveillance the deportees laboured on whatever work was assigned to them. This mostly involved agricultural labour. After Stalin's death the camps were closed. When they were released from the camps, the deportees were forbidden from returning home for another three years, and they had to get on with their lives elsewhere, outside the border area. To date Hungary had still failed to officially acknowledge the deportees as a special group of the population, suffering a great injustice in the past at the hands of the regime.

I based my presentation of the developments at the time on the testimonies of the deportees still alive today, as well as on the archive resources kept at the archives of Železna županija (Vas Megyei Levéltár) in Szombathely, in the Historical Archives of the State Security Service (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára), and in the State Archives in Budapest (Magyar Országos Levéltár).

³³ Péter Zsidai: Felavatták az elhurcoltak emlékművét (Odkrili so spomenik deportirancem). Magyar Hírlap, 43. évf. 248. sz., str. 2.